

עזמק הפשט עיונים ברש"י

על פי 'לקוטי שיחות' כרך ט'

מהדורה מיוחדת
מנחם-אב תשפ"א

פרשיות:

דברים • ואתחנן

עקב • ראה

פתח דבר

בשבח והודיה להשם יתברך, שמחים אנו להוציא לאור מהדורה מיוחדת של 'עומק הפשט' לפרשיות מנחם-אב.

בסדרת 'לקוטי שיחות' - המונה ל"ט כרכים - מוקדשים דפים רבים לעיון והעמקה בדברי רש"י בפירושו על התורה (וכן ב"פשוטו של מקרא" בכלל), אולם האריכות, הסגנון, השפה והסדר מקשים על הלומד למצוא את מבוקשו באופן ממוקד ובהיר.

מטרתו של 'עומק הפשט' היא להגיש בפני הלומד את הביאורים העמוקים בשפה קצרה ותמציתית, בסגנון קל ובאותיות מאירות עיניים.

משתדלים אנו להוציא מזמן לזמן קובץ המוקדש לפרשת השבוע, ובו 'עיונים ברש"י' על הפרשה הנוכחית, המיוסדים על הביאורים שב'לקוטי שיחות'.

למען הסדר הטוב, מתמקד כל קובץ בכרך אחד בלבד של ה'לקוטי שיחות'. לדוגמא: ביאורי רש"י בפרשת ואתחנן מפוזרים הם בכרכי ה'לקוטי שיחות' - יש בכרך ט, ויש גם בכרך יד, בכרך כט, בכרך לד, ועוד ועוד;

ולתועלת הלומדים מתחלקים הביאורים בקבצים השונים: קובץ אחד מוקדש לביאורים (על פרשת ואתחנן) שמקורם בכרך ט, קובץ אחד לביאורים שמקורם בכרך יד, וכן הלאה.

הקובץ שלפנינו הוא 'מידגם' מתוך הביאורים שבכרך ט של 'לקוטי שיחות' - על הפרשיות הנלמדות בחודש מנחם-אב.

לקבלת הקבצים בשלימותם, וכן להערות, הקדשות וכיוצא בזה

נא לפנות לכתובת הדוא"ל riz@neto.bezeqint.net

אפשר ליצור גם קשר טלפוני בטל' 050-4125205 או בפקס' 08-6882799.

יהי רצון שזכות ר'בן של ישראל תגן על כל הלומדים והמגלים תעלומות חכמה בדבריו, ובמהרה בימינו נזכה לקיום מה שכתב רש"י בתחילת פירושו לשיר השירים:

"...שנתן להם (=הקב"ה) תורתו, ודיבר עמהם פנים אל פנים, ואותם דודים עוֹדֵם ערבים עליהם מכל שעשועו. ומובטחים מאתו, להופיע עוד עליהם, לבאר להם סוד טעמיה ומסתר צפונותיה".

לעילוי נשמת
הרה"ת צבי אלימלך
ב"ר שלמה זלמן ע"ה
נלב"ע יום א' דחג הסוכות תשפ"א

*

ולעילוי נשמת אביו
הרה"ג הרה"ח שלמה זלמן
ב"ר יהושע ע"ה
נלב"ע כ"ד מנחם-אב תשל"ט

*

ת.נ.צ.ב.ה.

דברים

למה הוצרך רש"י לחזור ולפרש בפרשתנו על גבורתם המיוחדת של בני גד ובני ראובן, לאחר שכבר כתב כן בפרשת מטות? | בפרשת מטות כתב רש"י "מתוך (שהיו גבורים)", ואילו בפרשתנו כתב "לפי (שהיו גבורים)". מה נשתנה? | מה ההבדל בין "לפני אחיכם" ל"לפני בני ישראל"? | מדוע החמיר משה עתה בדרישתו מבני גד ובני ראובן (מה שלא דרש מהם לפני כן)?

**וְאַצּוּ אֶתְכֶם בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן
לְכֶם אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חִלּוּצִים תַּעֲבְרוּ
לְפָנַי אַחֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל בְּנֵי חֵיל" (ג, יח)**

רש"י

ואצו אתכם - לבני ראובן וגד היה מדבר.
לפני אחיכם - הם היו הולכים לפני ישראל
למלחמה, לפי שהיו גבורים ואויבים
נופלים לפניהם, שנאמר 'וטרף זרוע אף
קדקד':

הצעתם של בני גד ובני ראובן להיות בראש המלחמה נזכרה כבר בפרשת מטות!¹:
 "ואנחנו נחלץ חושים לפני בני ישראל", ושם מפרש רש"י: "בראשי גייסות, מתוך
 שגבורים היו", והביא אף את הראיה ממה שנאמר "וטרף זרוע אף קדקד".

הרי שרש"י כבר פירש שם מדוע ילכו בני גד ובני ראובן בראש המלחמה, מתוך
 גבורתם המיוחדת; ולמה הוצרך לחזור ולפרש כאן את כל העניין?

אמנם כד דייקת, יש כמה הבדלים בין דברי רש"י כאן לדבריו בפרשת מטות, וזהו
 הטעם שמדבר שוב בעניין זה, מכיון שיש כאן שינוי וחידוש, כדלקמן.

"לפני" - נפרד או סמוך?

ביאור העניין:

בפרשת מטות כתב רש"י שבני גד ובני ראובן היו "בראשי גייסות". והכוונה בזה -
 לא שהיה צבא וגייס נפרד של בני גד ובני ראובן, אלא שבתוך הגייסות של בני ישראל
 היו בני גד ובני ראובן בראש החיל;

אולם כאן לשון רש"י היא: "הם היו הולכים לפני ישראל למלחמה" - ומשמעות
 הדברים, שכל החיל שהלך בראש היה מבני גד ובני ראובן בתור פלוגה בפני עצמה
 (וכמפורש בספר יהושע², שאכן כך היה: "והחלוץ הולך לפני הכהנים .. והחלוץ הולך
 לפניהם").

1. לב, יז.

2. ו, ט-ג.

וכד דייקת, הרי שינוי זה מיוסד הוא בהבדל שבלשונות הכתובים:

בפרשת מטות נאמר "ואנחנו נחלץ חושים) לפני בני ישראל", ואילו כאן נאמר "חלוצים תעברו) לפני אחיכם (בני ישראל)".

ובכן:

בפרשת מטות, כאשר נאמר "לפני בני ישראל" - כיון שבני גד ובני ראובן עצמם הם חלק מכלל "בני ישראל", הרי שהפירוש "לפני בני ישראל" אינו שהם ילכו קודם להם ובנפרד מהם, אלא שבתוך "בני ישראל" גופא הם יהיו ה"ראש" והפנים (כמו פנים של אדם שאינם נפרדים מגופו, אלא שבתוך הגוף עצמו הם הראש). ולכן מפרש שם רש"י "בראשי גייסות", שבני גד ובני ראובן יהיו בראש הגייס הכללי של ישראל;

אך כאן נאמר "לפני אחיכם", וכיון שבני גד ובני ראובן עצמם אינם חלק מ"אחיכם" (שהם יתר השבטים), הרי אין לפרש שבתוך בני ישראל גופא יהיו בני גד ובני ראובן הראש וה"פנים", אלא שהם ילכו "לפני אחיכם" - במשמעות של "קודם" ל"אחיכם", מעבר להם. ולכן כאן מפרש רש"י: "הם היו הולכים לפני ישראל למלחמה" - בתור פלוגה בפני עצמה.

"מגבורי ישראל"

ובזה יתבאר הבדל נוסף בין לשונות רש"י כאן ושם:

כאן כותב רש"י שגבורתם של בני גד ובני ראובן היתה הטעם לכך שהם הלכו בראש: "לפי שגבורים היו"; אולם בפרשת מטות נקט בלשון אחרת: "מתוך שגבורים היו".

והביאור בזה:³

בפרשת מטות מסופר שבני גד ובני ראובן באו למשה וביקשו לנחול בעבר הירדן המזרחי, ואמרו לו: "אל תעבירנו את הירדן". ואז הוכיחם משה על כך, ואמר להם "האחיכם ילכו למלחמה ואתם תשבו פה", ועל כך השיבו בני גד ובני ראובן שאדרבה - לא רק שהם ילכו למלחמה ביחד עם כל ישראל, אלא שהם יחלצו חושים "לפני בני ישראל".

וזהו שרש"י אינו מפרש שם שהטעם להליכתם "לפני בני ישראל" הוא "לפי שגבורים היו" - כי אפשר לומר פשוט שהם רצו לשלול את הטענה של "למה תניאון את לב בני ישראל" (גם לולי שהיו גבורים במיוחד).

[ואף על פי כן, מדייק רש"י "מתוך שגבורים היו":

אם בני גד ובני ראובן לא היו גבורים, הרי לא היה אפשרי להציב אותם בראש החיל, שהרי דבר כזה - להעמיד אנשים חלשים בראש החיל - מזיק הוא למלחמה. אולם כיון שהם היו גבורים, לכן היתה אפשרות לקבל את דבריהם ולא היתה מניעה לכך].

אולם בפרשתנו התחדש שמשה לא הסתפק בכך שבני גד ובני ראובן יהיו "בראשי גייסות", אלא צוה שיעמידו מהם פלוגה מיוחדת ונפרדת שתלך בראש ("לפני אחיכם") - ונשאלת השאלה: למה לא מספיק שהם ילכו "בראשי גייסות" ("לפני בני ישראל")?

על כך משיב רש"י - "לפי שהיו גבורים":

זה שבני גד ובני ראובן הועמדו בראש הוא (לא רק כדי לעקור מן השורש את הטענה כנגדם, אלא גם) בשביל נצחון המלחמה גופא. ולמטרה זו של נצחון המלחמה, יש צורך בזה שתהיה פלוגה מיוחדת בראש, רק מהגבורים בפני עצמם.

3. ראה גם 'עומק הפשט' לפרשת מטות (חלק ט).

גשתנו העתים - ממשה ליהושע

ועדיין הא גופא קשיא: למה דוקא בפרשתנו נתחדש דבר זה, שזקוקים לגבורת בני גד ובני ראובן בשביל נצחון המלחמה?

ויש לומר בזה:

כתב רש"י (בפרשת פינחס⁴): "כיון שנכנס משה לנחלת בני גד ובני ראובן, שמח ואמר כמדומה שהותר לי נדרי". והיינו, שכאשר הנחיל משה את עבר הירדן לבני גד ובני ראובן, עלה במחשבתו שהותר האיסור והוא יכול להיכנס לארץ ישראל; ורק בהמשך הזמן התפלל משה על כך ונענה בשלילה מוחלטת.

ומעתה, בזמן הסיפור דבני גד ובני ראובן (בפרשת מטות) עדיין חשב משה שיוכל להיכנס לארץ, והרי אם משה היה מכניס את ישראל לארץ היה כיבוש ארץ ישראל למעלה מדרך הטבע לגמרי (כמבואר בספרים), ושוב אין צורך (כל כך) בגבורתם של בני גד ובני ראובן לנצחון המלחמה.

[וכדי לעקור מן השורש את הטענה "למה תניאון" וכו' - מספיק שיהיו "בראשי גייסות", ואין צורך לעשות מהם פלוגת גבורים בפני עצמה].

אולם בפרשתנו (שנאמרה בימיו האחרונים) כבר נודע למשה שלא הועילה לו תפילתו ואינו נכנס לארץ, ובמילא הכניסה לארץ תהיה על ידי יהושע ותהיה באופן קרוב יותר לדרכי הטבע;

ולפיכך בפרשתנו דוקא נוספה ההדגשה שבני גד ובני ראובן ילכו "לפני אחיכם" - בתור פלוגה בפני עצמה של גבורים - כי ידע משה שהמלחמה תהיה באופן הקרוב לדרכי הטבע ויש צורך בהדגשה מיוחדת על הגבורה והחוזק כפשוטם. ודו"ק.

4. פינחס כו, יב.

ואתחנן

את הציווי "ושננתם לבניך" מפרש רש"י: "אלו התלמידים" - מדוע לא פירש בנים כפשוטו? | מנין שהציווי "ולמדתם אותם את בניכם" (שבפרשת 'והיה אם שמוע') מתייחס לבנים כפשוטו ולא לתלמידים? | כשרש"י מביא ראיות שהתלמידים נקראים בנים - מדוע אינו מביא מספר משלי, שם נאמרה פעמים רבות תיבת 'בני'? | סוף סוף, למה באמת לא נאמר בפירוש: "ושננתם לתלמידך"?

**"וְשִׁנַּנְתֶּם לְבָנֵיךָ וּדְבַרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ
וּבְלִכְתְּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ" (ו, ז)**

רש"י

לבניך - אלו התלמידים. מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים, שנאמר: 'בנים אתם לה' אלקיכם', ואומר: 'בני הנביאים אשר בבית א-ל', וכן בחזקיהו שלמד תורה לכל ישראל וקראם בנים, שנאמר: 'בני עתה אל תשלו':

הקושיא גלויה:

מנין למד רש"י להוציא את תיבת "לבניך" מידי פשוטה - שהאב צריך לשנן דברי תורה ליוצאי חלציו?

"(ולמדתם אותם) את בניכם" - כפשוטו

בבאר בשדה הרגיש בקושיא זו, ופירש: "דאילו הבנים - כתיב בפרשת 'והיה אם שמוע': 'ולמדתם'. והיינו:

לקמן בפרשת עקב⁵ נאמר: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ"; ומכיון ששם כבר נאמרה המצוה ללמד את הבנים - מסתבר שבפרשתנו נתכוון הכתוב (לא לבנים, אלא) לתלמידים, כי דוחק לומר שציווי אחד נכפל פעמיים.

[והמקור לזה שבפרשת עקב אכן מדובר על בנים כפשוטו - מובן הוא:

הציווי שם הוא: "ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ", ורש"י מפרש: "משעה שהבן יודע לדבר למדהו 'תורה צוה לנו משה', שיהא זה לימוד דיבורו .. כשהתינוק מתחיל לדבר אביו משיח עמו בלשון הקודש ומלמדו תורה"; והנה, תינוק בגיל זה - כאשר הוא "מתחיל לדבר" - נמצא בבית אביו ואמו, ובהכרח שהכוונה היא לאב ובן כפשוטו.

ועוד זאת: סיום הענין שם הוא - "למען ירבו ימיכם וימי בניכם, על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם". וכמו שרש"י מפרש, דבר זה בא בתור שכר על "ולמדתם אותם": "כשהתינוק מתחיל לדבר אביו משיח עמו .. ומלמדו תורה. ואם לא עשה כן הרי הוא כאילו קוברו, שנאמר 'ולמדתם אותם את בניכם לדבר במ וגו' למען ירבו ימיכם וימי בניכם' - אם עשיתם כן, ירבו; ואם לאו - לא ירבו כו".

ומעתה, כיון שהשכר על "ולמדתם אותם את בניכם" הוא "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה" - הרי מובן שהמדובר הוא בלימוד האב עם בנו כפשוטו, שהם הנמצאים באותו חלק

5. יא, יט.

של "האדמה", שבסופו של דבר הבן יורש אותה מן האב (דבר שאינו שייך ברב ותלמידו, שכל אחד בחלק אחר של "האדמה").

אמנם כד דייקת שפיר, אין הציווי שבפרשת עקב מספיק כדי להוציא את הפסוק דידן מפשוטו⁶, כי לכאורה אפשר לומר שבשניהם הכוונה היא לבנים כפשוטו (יוצאי חלציו); וטעם הכפילות הוא - משום שמדובר בשני סוגים של "בנים":

בפרשת עקב מדובר על בן בגיל צעיר ביותר, שהאב צריך להתחיל וללמדו תורה (כפירוש רש"י שם: "משעה שהבן יודע לדבר למדהו 'תורה צוה לנו משה', שיהא זה לימוד דיבורו"), ואילו כאן מחדש הכתוב את הפרט של "ושננתם" שהוא "לשון חידוד .. שיהיו מחודדים בפיה" (כפירוש רש"י), דבר שמתאים לבן בגיל מבוגר יותר, שאז האב צריך ללמוד עמו באופן שדברי התורה יהיו "מחודדים" בפיו.

והדרא קושיא לדוכתא: מנין למד רש"י להוציא את "ושננתם לבניך" ממשמעותו הפשוטה - והרחיק לפרש "אלו התלמידים"?

שבט שמעון צריכים פרנסה

ויש לומר:

בפרשת ויחי⁷, בדברי יעקב אבינו אל שמעון (ולוי), נאמר: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל". והיינו, שיעקב קבע ששבט שמעון יהיה "נפוץ" בישראל, ומפרש רש"י על אתר: "אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון, כדי שיהיו נפוצים".

6. זאת ועוד:

בכל מקום שהוכחת רש"י היא מפסוק שנאמר לאחרי זה, שהתלמיד לא למדו עדיין, כותב רש"י את הוכחתו בפירוש; ומכיון שבנידון דידן רש"י אינו כותב שום הוכחה לפירוש, צריך ללמוד שההוכחה היא (לא מהפסוק בפרשת עקב, שעדיין לא למדו התלמיד, אלא) מתוך הפסוק כאן גופא או מפרשיות קודמות שהתלמיד למד כבר.

7. מט, ז.

ובכן, אם נלמד את "ושננתם לבניך" כפשוטו, שכל אב מצווה בעצמו ללמוד עם יוצאי חלציו, נמצא שכל המציאות של "מלמדי תינוקות" היא דבר נדיר ובלתי מצוי: סתם תינוק - לומד עם אביו; ורק אם ח"ו לתינוק אין אב, או שיש לו אב אך הוא אינו רוצה לקיים את המצוה "ושננתם לבניך" (או שהאב אינו יכול לקיים "ושננתם לבניך" מפני שאינו יודע בעצמו ללמוד) - אז יש לו צורך במלמד.

ומעתה קשה: איך נתן יעקב לבני שמעון את פרנסתם באופן שיהיו "מלמדי תינוקות" - אם הצורך במלמדים הוא כה בלתי שכח?

אלא על כרחך, שאין הפירוש "ושננתם לבניך" כפשוטו; ואתי שפיר כיצד התפרנס שבט שמעון מענין זה של "מלמדי תינוקות" - משום שהאבות (לא היו לומדים עם בניהם בעצמם, אלא) היו משלמים שכר-לימוד למלמדי בניהם, כשם שהאב דואג לשאר צרכיו של הילד⁸.

[ולהעיר, שלכאורה היה אפשר לומר שכיון והאב משלם שכר-לימוד למלמד בנו, שוב נחשב לו שקיים את "ושננתם לבניך" בעצמו, כיון ש"שלוחו של אדם כמותו" - ומעתה שוב אין צורך להפקיע את "לבניך" מפשוטו, כיון שאמנם הבן לומד בפועל עם מלמד תינוקות (משבט שמעון). אבל מלמד זה הוא שליח של האב שמקיים בכך את מצוותו.

אבל אינו. כי לפי "פשוטו של מקרא" הרי במצוה חיובית - אין שליחות מועילה; ולכן, אם היה הפירוש "ושננתם לבניך" כפשוטו - לא היה האב יכול לפטור עצמו מחיוב זה על ידי עשיית שליח, כמו שאינו יכול לפטור עצמו על ידי עשיית שליח משאר הציוויים הסמוכים ל"ושננתם": "ודברת במ"; "וקשרתם"; "וכתבתם", ועוד].

"בנים" ו"תלמידים" - היינו הרך!

אמנם מעתה מתעוררת הקושיא: אם אכן כוונת הכתוב היא לתלמידים - למה נאמר "ושננתם לבניך"?

8. וראה עוד בשיחת ש"פ ראה תשכ"ה.

ועל זה מיישב רש"י, שבלשון המקרא נקראים התלמידים תמיד בשם "בנים". כלומר: אין הפירוש שבנוסף לשם העיקרי שלהם כ"תלמידים" יכולים לקרוא להם גם "בנים", אלא שזהו שמם הקבוע של "תלמידים" - "בנים".

וזהו שמדגיש רש"י "מצינו בכל מקום שהתלמידים קרויים בנים", ומביא כמה ראיות על כך שהפסוק קורא ל'תלמידים' רק בשם "בנים" (ולא בשם "תלמידים").

ויש להוסיף ולבאר בהראיות שמביא רש"י:

הראיה האחרונה היא מ"חזקיהו שלמד תורה לכל ישראל וקראם בנים, שנאמר: 'בְּנֵי עֵתָה אֵל תִּשְׁלוּ'."

ויש לדקדק: הרי בספר משלי מצינו ששלמה המלך קורא לכל אחד מתלמידיו (שלהם אמר את דברי המוסר שבספרו) בשם "בְּנֵי", ולא פעם אחת בלבד אלא יותר מעשרים פעמים; אם כן, למה מביא רש"י ראיה מחזקיהו שקרא לישראל "בְּנֵי" פעם אחת - ואינו מביא ראיה משלמה שקרא לכל אחד מתלמידיו "בְּנֵי" יותר מעשרים פעם!?

ותגדל התמיהה, שהרי (א) שלמה המלך קדם כמה וכמה דורות לחזקיהו. (ב) הלשון שמצינו בחזקיהו שקרא לישראל בשם "בְּנֵי" כתובה בספר דברי-הימים⁹; והרי לפי "סדרן של כתובים" ספר משלי נכתב כמה דורות לפני ספר דברי-הימים¹⁰.

אך לפי האמור - יש ליישב בפשיטות:

כוונת רש"י היא להוכיח שבלשון המקרא רגיל וקבוע לקרוא לתלמידים בשם "בנים".

9. דה"ב כט, יא.

10. משלי נכתב על ידי חזקיהו וסייעתו ואילו דברי-הימים רק על ידי עזרא ונחמיה - כדברי הגמרא בבא-בתרא טז, א.

ולענין זה אין ראייה מספר משלי - כי אפשר לומר שאת "משלי שלמה" אמר בתחילה שלמה לבנו כפשוטו (רחבעם), ורק אחר כך עשה מזה ספר לימוד לכל. וכיון שאמר את המשלים לבנו - לכן השתמש שלמה בלשון "בני", וגם לאחר מכן הוא לא שינה מלשון "בני" ללשון "תלמידי" - משום שלשון "בני" יכולה להתאים גם לתלמיד (אבל אין בזה ראייה שמלכתחילה קוראים לתלמיד בשם "בן");

ולכן מביא רש"י ראייה דוקא מחזקיהו, שדיבורו מלכתחילה היה לכאלה שאינם בניו, ומזה שקרא להם בשם "בני" מוכח שאכן הדרך היא לקרוא לתלמיד בשם "בן".
וק"ל.

לעילוי נשמת
מרת פערל
בת הרה"ח ר' מרדכי ז"ל
קופרמן
נלב"ע י"ג מנחם-אב תשע"ט
*
תנצב"ה

עקב

מדוע מדגיש רש"י ביחס לזמן הגלות את החובה להניח תפילין ולעשות מזוזות - ודילג על מצות תלמוד תורה (הכתובה גם היא בפרשה)? | למה מלכתחילה תהיה סברא שתפילין ומזוזות אינם נוהגים בזמן הגלות - הרי מצוות אלו הם חובת הגוף!

"הִשְׁמְרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבַדְתֶּם מִהֲרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לָכֶם. וְשָׁמַתֶם אֶת דְּבָרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם וְקִשְׁרְתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל יַדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפוֹת בֵּין עֵינֵיכֶם. וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּכֶם בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בְּדֶרֶךְ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ. וְכִתַּבְתֶּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבְשַׁעְרֶיךָ" (יא, טז-כ)

רש"י

ושמתם את דברי - אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצוות, הניחו תפילין

ועשו מזוזות, כדי שלא יהיו לכם חדשים
כשתחזרו. וכן הוא אומר 'הציבי לך
ציונים':

רש"י מפרש את הסמיכות של ענין הגלות להמצוות דתפילין ומזוזה, שבא הכתוב
לחדש שיש לקיים מצוות אלו גם בזמן הגלות: "אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצוות,
הניחו תפילין ועשו מזוזות".

ולכאורה קשה, הרי בכתוב כאן נאמרה גם מצות תלמוד תורה - "ולמדתם אותם
את בניכם לדבר במ"; ומדוע מזכיר רש"י רק מצות תפילין ומזוזה ("הניחו תפילין
ועשו מזוזות"), ומשמיט את מצות תלמוד תורה שכתובה ביניהם (עוד לפני מזוזה)?

[ואכן, בספרי כאן הזכירו בפירוש דוקא את מצות תפילין ומצות תלמוד תורה, ולא את מזוזה:
"ושמתם את דברי אלה - זו תורה. וקשרתם אותם - אלו תפילין".

וראה ברא"ם שהעיר על דברי רש"י: "אבל בספרי שנו במקום תפילין ומזוזה - תורה ותפילין
.. אבל המזוזה לא הזכירוה כלל, מפני שהפסיק הענין במאמר 'ולמדתם אותם את בניכם וגו',
שהוא מענין התורה הנזכרת במאמר 'ושמתם את דברי אלה'"].

ונראה לפרש בפשטות, שאף שלא הזכיר רש"י מצות תלמוד תורה, הנה מובנת היא
מעצמה; והיינו, שלאחר שחידש לנו רש"י שחייבים במצוות בזמן הגלות, מובן מאלי
שחייבים בתלמוד תורה (ולכל הפחות אותו לימוד השייך לקיום המצוות), שהרי רק
הלימוד מביא לידי מעשה ואם לא ילמד כיצד ידע לקיים!?

ולכן אין צורך להזכיר את לימוד התורה בפירוש, כי נכלל הוא בזה שצריך להניח
תפילין ולעשות מזוזות, ובמילא צריך ללמוד הלכותיהם וכו'.

תפילין - עתיקות; תורה - חדשה

ועוד יש לומר:

כד דייקת, הרי דברי רש"י - "אף לאחר שתגלו היו מצויינים במצוות .. כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו" - אינם מתאימים בענין לימוד התורה, כי:

הטעם "כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו" שייך בעשיית המצוות, כתפילין ומזוזה, שקיומם קל יותר כשרגילים בהן, ואילו בתורה הרי אדרבה: כשהלימוד "חדש" - נקל ומצליח יותר, וכמו שהתלמיד חש בעצמו שנקל לו "ורץ הוא לקראת" לימוד שכל וענין חדש¹¹ (מה שאין כן לחזור על ענין ושכל ישן נושן שכבר יודעו).

ומעתה אין לומר בענין זה של תלמוד תורה, שיש ללמוד בגלות כדי שהלימוד לא יהיה חדש כשיחזרו לארץ - דאיפכא מסתברא; ולכן רש"י לא הזכיר את לימוד התורה בענין זה.

[ובהכרח לומר שמצות תלמוד תורה נוהגת מצד עצמה גם בגלות, ולא כמו תפילין ומזוזה שקיומם הוא רק "כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו"].

תפילין ומזוזה - מצוות 'ארציות'

ויש להוסיף ולבאר, ובהקדים הקושיא המפורסמת¹²:

11. וע"ד פרש"י ואתחנן ו, ו.

12. גור אריה כאן. ועוד.

מדוע צריך לחידוש מיוחד, להשמיענו שגם בגלות חובה לקיים המצוות של תפילין ומזוזה? הרי מצוות אלו מעיקרא אינן מצוות התלויות בארץ אלא חובת הגוף, ולכאורה פשיטא שנוהגות בכל מקום וגם בגלות!

אלא:

לפי "פשוטו של מקרא" היה אפשר לחשוב שבזמן הגלות פטורים מתפילין ומזוזה, כיון שמצוות אלו, תפילין ומזוזה, נאמרו בסדרה הקודמת, בפרשה הראשונה של קריאת שמע ("וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפת בין עיניך. וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך")¹³;

וכיון שהפרשה שם באה לאחר הקדמת הכתוב¹⁴: "וזאת המצוה, החוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקיכם ללמד אתכם, לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" -

לכן היתה סברא לומר, שמצוות תפילין ומזוזה נוהגות רק כאשר בני ישראל מחזיקים בארץ ישראל ("בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה"), ואילו כאשר הם בגלות, החיוב בטל.

וזהו שצריך הכתוב כאן לבוא ולחדש אשר "אף לאחר שתגלו" תמשיכו לקיים מצוות אלו: "הניחו תפילין ועשו מזוזות".

ומעתה מתורץ זה שהשמיט רש"י את מצוות תלמוד תורה - כי, במצוה זו של "ולמדתם אותם את בניכם" אין מלכתחילה סברא שתהיה נוהגת רק בארץ ישראל, שהרי מצוה זו אינה כתובה כלל בפרשה הראשונה של קריאת שמע:

בפרשה הראשונה של קריאת שמע נאמר "ושננתם לבניך"¹⁵, ולפי רש"י הכוונה בזה היא "לבניך - אלו התלמידים", המצוה על הרב ללמד התלמידים; ואילו כאן נאמר

13. ואתחנן ו, ח-ט.

14. ואתחנן ו, א.

15. ואתחנן ו, ג.

"ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם", והמצוה בזה היא על לימוד תורה עם ילדים קטנים שעדיין אינם הולכים ללמוד אצל המלמד, הרב, אלא האב הוא זה שמדבר אתם בדברי תורה (וכמדויק בלשון רש"י על אתר: "משעה שהבן יודע לדבר למדהו תורה .. כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מסיח עמו בלשון הקדש ומלמדו תורה"¹⁶).

אם כן, מצות תלמוד תורה המדוברת כאן אינה כתובה בפרשה הראשונה של קריאת-שמע, ובמילא אינה צריכה מלכתחילה את ההדגשה ש"אף לאחר שתגלו כו"; כי אין טעם מעיקרא לומר שהמצוה המדוברת כאן נוהגת דוקא בארץ ישראל, ובמילא אין צורך לבוא ולחדש את המשך קיום המצוה בגלות.

[אך לכאורה קשה, כי לפי זה ביאור נמצא, שחיוב תלמוד תורה בגלות יהיה רק במצות האב לדבר בדברי תורה עם בנו הקטן (שזה מה שנאמר כאן "ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם"), ואילו המצוה ללמד לתלמידים (שהיא כתובה בפרשה הראשונה: "ושננתם לבניך") אכן תהיה קיימת בארץ ישראל בלבד, ולא בזמן הגלות (כי היא כתובה רק בפרשה הראשונה, שבאה בהמשך ל"לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה", ואין הכתוב חוזר עליה עוד הפעם כדי לחדש את המשך קיומה בגלות, כמו תפילין ומזוזה)!

- ויש לומר באופן מחודש, שבאמת גם התלמידים נכללים ב"את בניכם" שבפסוק כאן, ובמילא למדנו כאן שיש ללמד התלמידים גם בגלות. ואכמ"ל].

16. וראה גם לקושי שיחות ח"ט ע' 33 בשולי הגליון.

ראה

"ואבדתם את שמם" - למה רש"י אינו מפרש כפשוטו, במשמעות של אבדון ומחיקה? | מדוע חשוב להשאיר זכר לשמה המקורי של העבודה-זרה? | מה הדיוק בשתי הדוגמאות של "בית גליא" ו"עין כל"? | מדוע השמיט רש"י את הדוגמא השלישית שבגמרא: "פני מלך"?

”אֲבֹד תֵּאבְדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ שָׁם
הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אֹתָם אֶת אֱלֹהֵיהֶם עַל
הַהָרִים הָרָמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן.
וְנִתְצַתֶּם אֶת מִזְבְּחֹתֶם וְשִׁבְרֹתֶם אֶת מִצְבְּחֹתֶם
וְאֲשַׁרְיֵיהֶם תִּשְׂרֹפוּן בָּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם
תִּגְדְּעוּן וְאֲבַדְתֶּם אֶת שְׁמֵם מִן הַמְּקוֹם הַהוּא”
(יב, ב-ג)

רש"י

ואבדתם את שמם - לכנות להם שם
לגנאי. 'בית גליא' קורין לה 'בית כריא';
'עין כל', 'עין קוק':

ידוע שכל תיבה בפירוש רש"י מכוונת לביאור "פשוטו של מקרא"; ובנידון דידן צריך ביאור:

הפירוש הפשוט של "ואבדתם את שמם" הוא, לכאורה, לעשות פעולה שתגרום לאיבוד ושכחת השם של עבודה-זרה. אם כן, היה רש"י צריך לפרש "לשנות את שמם", והיינו שיקראו למקום בשם אחר, שישכיח את השמות הקודמים¹⁷. מהיכן איפוא למד רש"י (בדרך הפשט) שהכוונה היא "לכנות להם שם לגנאי"?

[והרי אפילו בדרך ההלכה - כדברי הגמרא¹⁸ - מהפסוק דידן לבד לא היינו יודעים הדין ד"לגנאי", ומוכחים זה מ(צירוף) הכתוב במקום אחר¹⁹ - "שקץ תשקצנו".

ואין לומר שאכן כוונת רש"י היא כבגמרא, שמכח הכתוב "שקץ תשקצנו" ילפינן דין זה - כי אם כן היה לו לכתוב כן בפירוש].

אפילו אם רש"י הוכרח ללמוד ש"ואבדתם את שמם" פירושו נתינת שם לגנאי - אבל מנין למד שהשם לגנאי צריך להיות דומה להשם הקודם של העבודה-זרה, כפי שמוכן מהדוגמאות שרש"י נותן: "בית גליא" קורין לה 'בית כריא'; 'עין כל' - 'עין קוץ'?"

ואדרבה: כאשר מכנים את העבודה-זרה בשם גנאי שדומה לשם הקודם, הרי בזה עצמו עושים זכרון לשם הקודם, ולכאורה זה להיפך מהתוכן של "ואבדתם את שמם"!

לא למחוק לגמרי; להשאיר - ולכנות

והביאור בזה:

17. או לפרש "ואבדתם את שמם" - למחוק את שמם (ע"ד פרש"י להפסוק הבא, פסוק ד).

18. עבודה-זרה מו, רע"א. וכן בספרי פרשתנו.

19. עקב ז, כו.

כוונת רש"י היא ליישב קושי בפשט: הרי על ידי שמקיימים את מה שנאמר לפני זה - "אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים", ככל הפרטים שמפרט הכתוב - נאבדת ונשכחת בדרך ממילא המציאות של עבודה-זרה ושמה. אם כן, לשם מה מוסיף הכתוב "ואבדתם את שמם"? איזה חידוש יש בזה?

ומכח קושי זה מחדש רש"י, ש"ואבדתם את שמם" אין פירושו אבדון במובן הרגיל, אלא במובן של גנאי; והפירוש הוא שיש לגנות את העבודה-זרה - "לכנות להם שם לגנאי".

ומעתה יתבאר מדוע דייק רש"י שה"שם לגנאי" צריך להיות דומה להשם הקודם (וכמדויק בלשונו שלא כתב "לשנות את שמם"²⁰, אלא "לכנות להם שם לגנאי" - כי לא משנים לגמרי את השם, אלא משאירים את עיקרו ורק ש"מכנים" אותו²¹):

כיון ש"ואבדתם" כאן פירושו ענין הגנאי, הרי מובן שהפירוש "ואבדתם את שמם" הוא לפעול ענין של גנאי בהשם של עבודה-זרה גופא. ולכן צריך לכנות את העבודה-זרה בשם שהוא דומה לשמה הקודם, כי:

אם מחליפים את השם של העבודה-זרה לשם גנאי שאין לו שייכות לשם הקודם, נמצא שאמנם מגנים את העבודה-זרה, אבל לא את השם שלה ("ואבדתם את שמם");

דוקא על ידי שמשאירים זכר להשם הקודם, ובזה גופא מכניסים ענין של שם גנאי - נעשה השם של העבודה-זרה מגונה ובזוי.

20. כלשון הספרי כאן.

21. ובזה מיושבת בפשטות קושיית המהרי"ק (שורש קסב. הובא בתורה תמימה כאן אות טז), איך בגט כותבים "פלוגי המכונה כך וכך"? הרי מכאן משמע שעל ידי ה"כינוי" מבטלים את השם הקודם!

כי אדרבה: גם כאן, המטרה היא (לא לבטל לגמרי את השם הקודם, אלא) להשאיר את עיקר השם של עבודה זרה - ובתוכו עצמו לפעול "כינוי" שלילי.

שתי דוגמאות למה?

ועדיין יש לדקדק:

למה הוצרך רש"י לתת שתי דוגמאות לשינוי השם לגנאי - א) "בית גליא" קורין לה 'בית כריא', ב) "עין כל', 'עין קוץ'" - ולא הסתפק באחת מהן?

ובפרט, שבגמרא²² קיימת דוגמא נוספת: "פני מלך - פני כלב", אבל דוגמא זו רש"י לא מביא; ומובן מזה, שבשתי הדוגמאות שרש"י כן מביא יש דיוק וכוונה מיוחדת.

ויש לבאר:

שני השמות שרש"י מזכיר מתאימים למה שכתוב לפני כן, על שני סוגים של מקומות שבהם מצייכים עובדי האלילים את העבודה-זרה שלהם - א) "על ההרים הרמים ועל הגבעות", ב) "ותחת כל עץ רענן":

בזה שהעמידו את העבודה זרה "על ההרים הרמים", רצו להדגיש את זה שהעבודה-זרה היא גבוהה ומרוממת, וכנגד זה הוא השם "בית גליא", מלשון גובה ("גליא לשון גל וגבהות"²³);

ויש לכנות שם זה לגנאי - "בית כריא", שפירושו חפירה ושפלות ("כריא לשון חפירה ושפלות").

[ולהעיר, שבגמרא יש גירסא "בית כליא", במקום "בית כריא". ולכאורה יש יתרון לגירסא זו, כי **האותיות** "בית כליא" יותר דומים ל"בית גליא" מאשר "בית כריא".

אך לפי המבואר כאן מובן מדוע לא בחר רש"י בגירסא זו, כי **בתוכן הענין**, הרי ההיפך של **"ההרים הרמים"** שענינם **גבהות**, "גליא" - הוא **"כריא"**, **שפלות**; ולא מתאים כאן "כליא" שענינו כליון, כלום].

22. עבודה-זרה מה, ב. תמורה כח, ב (אלא שיש גירסאות שהושמט - או נכתב בשינוי - מפני הצנזורה).

23. ס' זכרון כאן. ועוד.

ובזה שהעמידו את העבודה זרה "תחת כל עץ רענן", רצו להדגיש שעל ידי העבודה-זרה מקבלים ריבוי שפע וטובה, כמו עץ שמניב פירות טובים - וכנגד זה הוא השם "עין כל" שפירושו שהיא רואה ומשפיעה הכל²⁴;

ויש להפוך שם זה לגנאי - "עין קוץ", שפירושו אדרבה, דבר שמזיק ומחסר.

ולכן מביא רש"י שתי הדוגמאות "בית גליא" ו"עין כל", והוא משמיט את הדוגמא של "פני מלך פני כלב" שבגמרא - כי רק דוגמאות אלה נוגעות המה לפשטות הכתובים כאן.

[ובדרך הרמז יש להוסיף, שהדוגמא השלישית שבגמרא: "פני מלך - פני כלב", מיוסדת היא ככפל הלשון בכתוב "על ההרים הרמים ועל הגבעות": "ההרים הרמים" שייך לשם "בית גליא" (כאמור), ואילו הענין הנוסף שמסמל גבהות ורוממות - "על הגבעות" - שייך לשם "פני מלך", שגם הוא ענינו **גבהות ורוממות**, וצריך להפכו לשם "פני כלב" שמבטא שפלות ובזיון. ואכמ"ל].

24. ויתכן שהשם "עין" הוא גם מלשון "עין המים" (לך טז, ז) - מעיין ומקור. אך צ"ע אם מתאים בדרך הפשט.

לעילוי נשמת

הרה"ח

יצחק מאיר

ב"ר יהודה אר"י גובנר

נלב"ע י"ג שבט תשפ"א

*

תנצב"ה

לעילוי נשמת

הבחור התמים

שלמה יוסף (שי)

בן - יבלחט"א - ר' חיים

למשפחת שלום

גלב"ע ז' מנחם-אב תשס"ד

*

תנצב"ה

לקבלת הקבצים בשלימותם
וכן להערות, הקדשות וכיוצא בזה
נא לפנות לכתובת הדוא"ל
rizs@neto.bezeqint.net

אפשר ליצור גם קשר טלפוני
בטל' 050-4125205 או בפקס' 08-6882799

נדפס בסיוע ולזכות

יצחק בן לאה

וזוגתו רבקה ויקה בת רחל

ומשפחתם שיחיו

עימוד ועיצוב גרפי: 053.311.4874